

Fai 'e 'Eletā Craig C. Christensen
'O e Kau Palesiteni 'o e Kau Fitungofulú

'Oku Ou 'Ilo'i 'a e Ngaahi Me'á ni

'E lava ke hoko hono 'ilo pē 'iate kitautolu 'oku mo'oni 'a e ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí ko e taha 'o e me'a ma'ongo'onga mo fakafiefia taha 'o e mo'uí.

S i'oku ngaahi tokoua, 'oku ue'i fakalaumālie ma'u pē kitautolu 'e he sīpinga fakataautaha mo e ngāue tokoni 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he lakanga fakataula'eikí. Ne toki fehu'i ki ha kau tīkoni, "Ko e hā e me'a 'oku mou sai'ia taha ai 'ia Palesiteni Monisoni?" Ne manatu ha tī-koni ki ha foaki 'e Palesiteni Monisoni 'i he'ene kei si'i ha'ane me'ava'inga ki hano kaungāme'a ne faingata'a'ia. Ne fakamatala ha tokotaha kehe ki hano tokanga 'i 'e Palesiteni Monisoni ha kau uitou tokolahi 'i hono uōtī. Ne pehē 'e he fika tolú ne ui ia ko ha 'Aposetolo 'okú ne kei talavou pea kuó ne faitāpuekina e kakai 'i he funga māmaní. Pea pehē 'e ha talavou 'e taha, "Ko e me'a 'oku ou sai'ia taha ai 'ia Palesiteni Monisoni ko e mālohi 'ene fakamo'oni."

Kuo tau ongo'i kotoa 'a e fakamo'oni makehe 'a hotau palōfitá ki he Fakamo'uí ko Sīsū Kalaisí pea mo 'ene tukupā ke muimui ma'u pē ki he ue'i 'a e Laumālié. 'I hono vahevahe 'e Palesiteni Monisoni 'a e a'usia takitaha, 'okú ne fakaafe'i ai kitautolu ke tau mo'uí kakato 'aki e ongoongolelei pea fekumi mo fakamālohia 'a

'etau fakamo'oni fakatāutahá. 'Oku ou manatu 'i 'a 'ene lea mei he tu'unga malangá ni 'i ha ngaahi konifelenisi si'i mei heni 'o pehē: "Kuo pau ke tau ma'u ha'atau fakamo'oni pē 'atautolu kae lava ke tau to'a mo kātekina e ngaahi mālohi kotoa 'okú ne fefūsi-aki holo kitautolú . . . ki he feitu'u hala. . . . Tatau ai pē pe 'okú ke ta'u 12 pe 112—pe 'i he vaha'a 'o e ongo ta'u ko iá—te ke lava 'o 'ilo'i 'iate koe pē 'a hono mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí."¹

Neongo 'oku fakataumu'a 'eku lea he pōnī kiate kinautolu 'oku ofi ange

ki he ta'u 12 kae 'ikai ko e 112, ko e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku ou vahevahe 'oku 'aonga ia ki he taha kotoa. 'I he'eku tali ki he lea 'a Palesiteni Monisoni, 'oku ou fehu'i: 'Oku tau takitaha 'ilo nai 'iate kitautolu pē pe 'oku mo'oni e ongoongolelei? 'E lava nai ke tau loto falala 'o pehē 'oku 'atautolu pē 'etau fakamo'oni? Te u toe lau atu e lea 'a Palesiteni Monisoni: "Oku ou 'ilo 'e malu'i koe 'e ha fakamo'oni mālohi ki hotau Fakamo'uí mo 'Ene ongoongolelei . . . mei he kovi mo e angahala 'okú ne 'ākilotoa koé . . . Kapau 'oku te'eki ai ke ke ma'u ha fakamo'oni ki ha taha 'o e ngaahi me'á ni, fai e me'a kotoa pē 'e fie ma'u ke ma'u 'aki ha'o fakamo'oni. 'Oku mahu'inga ke 'i ai ha'o fakamo'oni pē 'a'au, koe'uhí he 'oku fakangatangata pē 'a hono 'aonga kiate koe e fakamo'oni 'a e ni'ihī kehé."²

'Oku Ou 'Ilo'i 'a e Ngaahi Me'á ni

'E lava ke hoko hono 'ilo pē 'iate kitautolu 'oku mo'oni 'a e ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisí ko e taha 'o e me'a ma'ongo'onga mo fakafiefia taha 'o e mo'uí. Mahalo na'a kamata 'aki ha falala ki he fakamo'oni 'a e ni'ihī kehé—'o lea hangē ko e kau tau kei talavou, "Oku 'ikai ke mau ta'etui na'e 'ilo ia 'e he'emauga ngaahi fa'eé."³ Ko ha kamata'anga lelei 'eni, ka kuo pau ke tau fakatupulaki ia. 'Oku 'ikai ha me'a 'e toe mahu'inga ange 'i hono mo'uí 'aki e ongoongolelei ka ke ma'u mo fakamālohia 'etau fakamo'oni pē 'a kitautolú. Kuo pau ke tau lava 'o lea 'o hangē ko 'Alamaá, "Oku ou . . . 'ilo'i 'e au 'a e ngaahi me'á ni."⁴

"Pea 'oku mou pehē 'oku fēfē 'eku 'ilo'i honau mo'oni?" Ne hoko atu 'a 'Alamā 'o pehē, "Vakai, 'oku ou pehē kiate kimoutlu kuo fakahā ia kiate au 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o e 'Otuá. Vakai, kuó u 'aukai mo lotu 'i he ngaahi 'aho lahi koe'uhí ke u 'ilo'i 'a e ngaahi me'á ni 'e au. Pea ko 'eni 'oku ou 'ilo'i 'e au 'oku mo'oni ia."⁵

'Oku ou Fie Vakai ki he Ngaahi Me'a Na'e Mamata Ki Ai 'Eku Tamai

Ne 'ilo foki 'e Nifai 'a e mo'oni 'iate ia pē 'o hangē ko 'Alamaá. Hili 'ene fakafanongo ki he'ene tamai 'o kau ki

mo e me'a na'á ne 'iló. Ko hono olá ko e 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Mai nāunau-
'iā—pea mo e me'a kotoa ne hoko
mai aí. Ko e mo'oni ne fokotu'u e Siasí
'i he tefito'i mo'oni 'e lava 'e ha taha
pē—kau ai ha ki'i tamasi'i faama ta'u
14—'o "kole ki he 'Otuá" pea ma'u ha
tali ki he'ene lotú.

Ko e Hā Leva 'a e Fakamo'oni?

'Oku tau fa'a fanongo ki he pehe
'e he kāingalotu 'o e Siasí 'oku hoko
'enau fakamo'oni ki he ongoongo-
leleí ko 'enau mata'ikoloa mahu'inga
tahá. Ko ha me'afuaki toputapu mei
he 'Otuá 'oku tau ma'u 'o fakafou mai
'i he Laumālie Mā'oni'oni. Ko e ongo
fiemālie, ta'eue'ia mo pau ia 'oku tau
ma'u 'i he'etau ako, lotu, pea mo'ui
'aki e ongoongoleleí. Ko e ongo ia 'o e
fakamo'oni mai e Laumālie Mā'oni'oni
ki hotau laumālie 'oku mo'oni e me'a
'oku tau ako mo fakahokó.

'Oku fakamatala ha ni'ihi 'o pehē
'oku hangē 'a e fakamo'oni ko ha
me'a kamosi 'uhilá—'oku mate pē
pe mo'ui; 'oku 'i ai ho'o fakamo'oni
pe 'oku 'ikai. Ko hono mo'oni, 'oku
hangē e fakamo'oni ha fu'u 'akau 'i
he taimi kehekehe 'o 'ene tupu haké
mo e fakalalakaká. 'Oku ma'u e ni'ihi
'o e ngaahi fu'u 'akau lōloa taha 'i
māmaní 'i he Redwood National Park
'i he fakahihifo 'o e 'Iunaiteti Siteití. 'I
ho'o tu'u 'i he tefito 'o e ngaahi fu'u
'akau ni, 'oku fakaafo ke te fakakau-
kau ne tupu e fu'u 'akau takitaha
mei ha ki'i tenga 'i 'akau si'isi'i. 'Oku
pehē pē 'etau fakamo'oni. Neongo ne
kamata ia 'i ha a'usia fakalaumālie 'e
taha, 'oku nau tupu mo fakalalakaka
'i hono fafanga 'i mo toutou hoko ha
ngaahi me'a fakalaumālie.

'Oku 'ikai ha ofo 'i hono faka-
matala 'i 'e he palōfita ko 'Alamaá 'a e
founga 'oku tupulaki ai ha fakamo'oni,
na'á ne fakamatala ki he tupu ha
fu'u 'akau mei ha tenga 'i 'akau. Na'á
ne pehē, "Kapau te mou faka'atā ha
potu, ke tō ai ha tenga 'i homou lotó,
vakai, kapau ko ha tenga mo'oni ia,
pe ko ha tenga lelei, 'o kapau 'e 'ikai
te mou lí'aki ia 'i ho'omou ta'etuí, . . .
'e kamata ia ke pupula 'i homou lotó;
pea 'o ka mou ongo 'i 'a e ngāue 'o e
pupula ko iá, te mou kamata ke pehē

he lahi 'o 'ene ngaahi a'usia fakalau-
mālie, ne fie 'ilo 'e Nifai e me'a ne 'ilo
'e he'ene tamaí. Ne mahulu 'eni 'i ha
fie 'ilo pē—ko ha me'a na'á ne fiekaia
mo fieinua ki ai. Neongo na'á ne "fu'u
ta'u si'i," ka na'á ne ma'u "ha holi
lahi ke 'ilo ki he ngaahi me'a lilo 'a e
'Otuá."⁶ Na'á ne faka'amu ke "mamata,
mo fanongo, mo 'ilo 'i 'a e ngaahi
me'a ko iá, 'i he mālohi 'o e Laumālie
Mā'oni'oni."⁷

'I he "nofo 'a Nifai 'o fakalaulau-
loto 'i [hono] lotó," na'e 'ave ia "e he
Laumālie . . . ki ha mouna mā'olunga
'aupito," pea fehu'i ange kiate ia, "Ko
e hā 'okú ke holi ki aí?" Na'e mahino-
ngofua pē 'ene talí: "'Oku ou fie vakai
ki he ngaahi me'a 'a ia na'e mamata ki
ai 'a 'eku tamaí."⁸ Koe'uhí ko 'ene lotu
tui mo ngāue faivelengá, ne faitapue-
kina 'a Nifai 'aki ha a'usia fakaafo.
Na'á ne ma'u ha fakamo'oni ki he
'amanaki ki hono 'alo'i, mo'ui mo e
Tutuki 'o e Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí;
na'á ne mamata ki hono 'omi 'o e Tohi
'a Molomoná mo hono Fakafoki mai
'o e ongoongoleleí 'i he kuonga faka-
'osí—ko e ola kotoa 'eni 'o 'ene holi
fakamātoato ke 'ilo 'iate ia pē."⁹

Na'e teuteue'ia 'a Nifai 'e he'ene
ngaahi a'usia fakalaumālie pea mo e
'Eikí ke ne matu'uaki 'a e ngaahi 'ahi-
'ahí pea mo e faingata'a te ne fepaki
pea mo iá. Na'a nau 'ai ia ke ne tu'u
mālohi neongo na'e faingata'a ia 'a e
ni'ihi 'a hono fāmilí. Na'á ne lava 'i 'eni

koe'uhí kuó ne ako peá ne 'ilo 'i 'iate
ia pē. Kuo faitāpuekina ia 'e he'ene
fakamo'oni

Ke Kole 'e Ia Ki He 'Otuá

Ne tatau pē 'a e Palōfita ko Siosefa
Sāmitá mo 'Alamā 'o "fu'u kei ta'u si'i"
'i hono "ue'i hake [ene] fakakaukau
ki he ngaahi mo'oni fakalaumālie. Ne hoko 'eni ko ha taimi
"hoha'a lahi," kia Siosefa 'i he'ene 'i
ha 'ātakai fepakipakí kae pehē ki he
ngaahi pōpoaki fakapupu'u 'o kau
ki he tui fakalotú. Na'á ne fie 'ilo pe ko
e fē e Siasí mo'oni.¹⁰ Ne ue'i fakalau-
mālie ia 'e he potufolofola ko 'eni 'i
he Tohi Tapú: "Ka ai hamou taha 'oku
masiva 'i he potó, ke kole 'e ia ki he
'Otuá,"¹¹ na'á ne ngāue leva ke ma'u
ha tali. Na'á ne 'alu ai ki ha vao'akau 'i
ha pongipongi faka'ofu'ofa 'o e tōta'u
'o e 1820 'o tū'ulutui 'o lotu. Koe'uhí
ko 'ene tuí pea mo e 'i ai ha ngāue ma-
kehe ne finangalo e 'Otuá ke ne faka-
hokó, ne ma'u ai 'e Siosefa ha vīšione
nāunau'ia ki he 'Otuá ko e Tamaí mo
Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí peá ne 'ilo 'i
'iate ia pē 'a e me'a ke ne faí.

'Okú ke vakai ki ha sīpinga 'i he
me'a ne a'usia 'e Sioesefá 'a ia te ke lava
'o fakahoko 'i hono ma'u pe fakamā-
lohia ho'o fakamo'oni? Ne faka'atā 'e
Siosefa ke ongo 'a e folofolá ki hono
lotó. Na'á ne fakalaululoto mo'oni ki
ai peá ne faka'aonga 'i ia 'i he tūkunga
ne 'i aí. Na'á ne ngāue leva 'o fakatatau

Keipi Tauni, Saute 'Afilika

'i homou lotó—Kuo pau pē ko ha tenga lelei 'eni, pe 'oku lelei 'a e folofolá, he 'oku kamata ke langaki hake 'e ia 'a hoku laumālié; 'io, 'oku kamata 'e ia ke fakamaama hoku 'atamaí, 'io 'oku faka'au ke melie ia kiate au."¹²

Ko e founda 'eni 'oku fa'a kamata 'aki ha fakamo'oni: 'aki ha ongo toputapu, fakamaama, mo pau 'okú ne fakahaa'i mai 'oku mo'oni e folofola 'a e 'Otuá. Ka neongo e faka'ofa'ofa e ngaahi ongo ko 'ení, ko e kamata'angá pē ia. 'Oku 'ikai 'osi ho'o ngāue ke fakatupulaki ho'o fakamo'oni—'o tatau pē mo e 'ikai 'osi e ngāue ki he tupu 'a e fu'u toá (redwood) 'i he taimi 'oku huli hake aí. Kapau te tau tukunoa'i pe ta'etokanga ki he ngaahi ue'i fakalau-mālie ko 'ení, 'o 'ikai fafanga'i 'aki e hokohoko atu e ako folofolá mo e lotú pea fekumi ki ha a'usia mo e Laumālié, 'e mole 'a e ngaahi ongo ko iá pea faka'au 'o mole 'etau fakamo'oni.

Hangē ko e fakalea 'a 'Alamaá: "Ka 'o kapau te mou ta'etokanga 'i 'a e fu'u 'akaú, 'o 'ikai tokanga ke tauhi ia, vakai he 'ikai ke tupu hano aka; pea 'i he hoko mai 'a e vela 'o e la'aá 'e vela ai ia, 'e mae koe'uhí 'oku 'ikai hano aka, pea te mou ta'aki ia 'o laku ki tu'a."¹³

'I he ngaahi me'a lahi, 'e tupu-laki 'etau fakamo'oni 'o tatau pē mo e tupu ha fu'u 'akaú: māmālie, pea 'ikai mei fakatokanga'i, ka ko e ola

'o 'etau tokanga'i ma'u peé mo e ngāue faivelengá. Na'e palōmesi mai 'e 'Alamā, "Ka 'o kapau te mou tauhi 'a e folofolá, 'io, tauhi 'a e fu'u 'akaú 'i he'ene kamata ke tupú, 'i ho'omou tuí 'i he faivelenga lahi, pea mo e fa'a kā-taki, 'o 'amanaki ki hono fuá, 'e tupu hono aká; pea vakai, 'e hoko ia ko ha fu'u 'akau 'oku tupu hake ki he mo'ui ta'engatá."¹⁴

Ko e Taimi Pē 'Eni; Ko e 'Ahó 'Eni

Ne kamata 'a 'eku fakamo'oni 'i he'eku ako mo fakalaulauloto ki he ngaahi akonaki 'oku 'i he Tohi 'a Molomoná. 'I he'eku tū'ulutui 'o lotu 'i he lotu fakatōkilalo ki he 'Otuá, ne fakamo'oni'i mai 'e he Laumālie Mā'oni'oni ki hoku lotó 'oku mo'oni e me'a 'oku ou laú. Ne hoko e fakamo'oni ko 'ení ko ha kamata'anga ia 'o 'eku fakamo'oni ki ha ngaahi mo'oni kehe 'o e ongoongolelei, koe'uhí, hangē ko e akonaki 'a Palesiteni Monisoni: "Ko 'etau 'ilo pē 'oku mo'oni e Tohi 'a Molomoná, 'e toki muiaki mai ai ko Siosefa Sāmitá ko ha palōfita pea na'á ne mamata ki he 'Otuá ko e Tamai Ta'engatá mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisi. 'Oku hoko mai ai na'e toe fakafoki mai e ongoongolelei 'ia Siosefa Sāmita 'i he ngaahi 'aho kimui ní—'o kau ai 'a hono toe fakafoki mai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné mo e Lakanga

Taula'eiki Faka-Melekisētekí."¹⁵ Talu mei he 'aho ko iá mo e lahi e ngaahi me'a toputapu kuó u a'usia pea kuo fakamo'oni'i mai kiate au 'e he Laumalie Ma'oni'oni ko Sīsū Kalaisi ko e Fakamo'ui la 'o e māmaní pea 'oku mo'oni 'a 'Ene ongoongolelei kuo toe fakafoki maí. 'Oku ou lava ke lea fakataha mo 'Alamā, 'oku ou 'ilo'i 'e au 'a e ngaahi me'á ni.

'E hoku ngaahi kaungāme'a kei talavou, ko e taimí mo e 'ahó pē 'eni ke ako pe fakapapau'i 'iate kitautolu 'oku mo'oni 'a e ongoongolelei. 'Oku takitaha 'i ai ha'atau ngāue mahu'inga ke fai. Kuo pau ke tau ma'u e tui 'a 'Alamā, Nifai, mo e talavou ko Siosefa Sāmitá kae lava'i e ngāue ko iá, pea malu'i kitautolu mei he fakatauele 'a e māmaní 'a ia 'oku tau sio tonu ki aí, pea ma'u mo fakatupulaki 'a 'etau fakamo'oni.

'Oku ou hangē ko e tikoní ne u lea ki ai 'i mu'á, 'oku ou tangane'ia 'ia Palesiteni Monisoni koe'uhí ko 'ene fakamo'oni. 'Oku hangē ia ha fu'u toa kuo tupu 'afa'afá, ka na'e pau ke tupulaki mo fakalalakala e fakamo'oni 'a Palesiteni Monisoni 'i ha vaha'ataimi. 'E lava ke tau 'ilo'i 'iate kitautolu pē, 'o hangē ko ia kuo fai 'e Palesiteni Monisoni, ko Sīsū Kalaisi hotau Fakamo'ui mo e Huhu 'i 'o māmaní, ko Siosefa Sāmitá ko e palōfita 'o e ongoongolelei kuo Fakafoki maí, 'o kau ai hono fakafoki mai e lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá. 'Oku tau ma'u e lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni ko iá. 'Ofa ke tau ako e ngaahi me'á ni pea 'ilo'i ia 'iate kitautolu pē, ko 'eku lotú ia 'i he huafa toputapu 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, "Pole Ke Tu'u Toko Taha," *Liahona*, Nōvema 2011, 62.
2. Thomas S. Monson, "Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eiki," *Liahona*, Mē 2011, 66.
3. 'Alamā 56:48.
4. 'Alamā 5:46.
5. 'Alamā 5:45–46.
6. 1 Nifai 2:16.
7. 1 Nifai 10:17.
8. 1 Nifai 11:1–3.
9. Vakai, 1 Nifai 11–14.
10. Vakai, Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:8–10.
11. Sēmisi 1:5.
12. 'Alamā 32:28.
13. 'Alamā 32:38.
14. 'Alamā 32:41.
15. Thomas S. Monson, *Liahona*, Nov. 2011, 67.